

VIRTUS

23 | 2016

Leon Wessels

Adellijke egodocumenten

222

Gunnar Teske, ed., *Adelige über sich selbst. Selbstzeugnisse in nordwestdeutschen und niederländischen Adelsarchiven*, Westfälische Quellen und Archivpublikationen, XXIX (Münster: Landschaftsverband Westfalen-Lippe, 2015, 207 p., ill.)

De laatste jaren heeft de bestudering van egodocumenten een hoge vlucht genomen. De vele bewaard gebleven dagboeken, familiechronieken, reisjournalen en schrijfkalenders staan niet alleen vol met boeiende anekdotes, maar zijn ook een onmisbare bron voor het onderzoek naar de vorming van individuele en collectieve identiteiten. In aansluiting op deze trend had het derde symposium van de Deutsch-niederländische Arbeitskreis für Adelsgeschichte, georganiseerd in samenwerking met de Stichting Werkgroep Adelsgeschiedenis, egodocumenten van edelen uit Noordwest-Duitsland en de Nederlanden als onderwerp. De lezingen zijn in 2015 gebundeld en gepubliceerd onder de titel *Adelige über sich selbst*.

De bundel valt op door de grote verscheidenheid van het gepresenteerde onderzoek. Hoewel de hoofdstukken formeel zijn ingedeeld in vier delen, verschillen de thema's van deze delen zodanig van elkaar dat de indeling geforceerd aandoet. De eerste twee delen beslaan het brede thema 'huis' en familie, het derde deel bestaat uit bijdragen waarin egodocumenten over reizen en veldslagen centraal staan en het vierde deel gaat over egodocumenten van vrouwelijke auteurs uit de negentiende en twintigste eeuw.

De bijdragen die onder het thema huis en familie zijn gegroepeerd, verschillen nog wel het meeste van elkaar. Zowel qua opzet als diepgang. Het openingshoofdstuk is een sterk begin van de bundel. Arianne Baggerman en Rudolf Dekker zetten in dit hoofdstuk – waarvan een Nederlandstalige versie al eerder in *Virtus* 21 verscheen – een beknopte historiografie

van het egodocument uiteen en roepen op tot een revisie. Zij betogen dat historici het ontstaan van egodocumenten als literair genre in Europa veelal in verband brengen met de ontwikkeling van burgerschap en individualisme in de Renaissance en structureel voorbijgaan aan de invloed van de adel. Inmiddels heeft een aantal studies echter aangetoond dat de adel sinds de Middeleeuwen een belangrijk aandeel heeft in de ontwikkeling van het autobiografische genre.

Bastian Gillner komt in zijn bijdrage tot de interessante conclusie dat edelen in Westfalen, het Rijnland en de Nederlanden nauwelijks over hun persoonlijke geloofsovertuiging schreven in de periode van ruwweg 1550 tot 1650. Dat is opmerkelijk gezien de hevige religieuze conflicten in deze jaren. Ook in dagboeken lieten zij zich hier niet over uit. Gillner stelt dat edelen liever schreven over een algemene vroomheid. De keuze voor een bepaalde geloofsleer – of die nu rooms-katholiek, calvinistisch of luthers was – werd voornamelijk op basis van politieke en sociale criteria gemaakt. Edelen vermeden het benadrukken van verschillen omdat dit de eenheid van de adel zou bedreigen.

223

De overige hoofdstukken in het boek zijn casestudies op basis van één of twee hoofdpersonen. Antje Diener-Staeckling schrijft over het memoriaalboek van Diderik Heereman van Zuydtwyck (1637-1678). Diderik stamde uit een rooms-katholiek Amsterdams koopmansgeslacht. Tijdens de kroningsplechtigheden van keizer Leopold I werd hij opgenomen in de Duitse Rijksadel. In het memoriaalboek schreef hij voornamelijk over familiegebeurtenissen, zoals geboortes, doopsels en begrafenissen, en familiebezit. Het rooms-katholieke geloof speelde voor hem een belangrijke rol. Clamor Eberhard von dem Bussche (1611-1666), heer van Hünnefeld, hield tijdens zijn leven maar liefst 22 schrijfkalenders bij – althans, zoveel zijn er bewaard gebleven. In haar analyse van deze vroegmoderne agenda's in quarto-formaat stelt Stephanie Haberer dat het vooral gaat om aantekeningen over geboorte en sterfte in de familie, financiële aangelegenheden en belangrijke gebeurtenissen van politieke en militaire aard. Bovendien bieden deze schrijfkalenders een inkijkje in het dagelijks leven van een zeventiende-eeuwse edelman, dankzij notities over jachtpartijen en de omgang met het personeel.

Wendy Landewé verzorgde de avondlezing van het symposium, die onder geen van de thema's is ondergebracht. Zij bespreekt in haar bijdrage het befaamde dagboek van Sigurd von Ilseman (1884-1952). Sigurd was zowel tijdens als na de Eerste Wereldoorlog adjudant van de Duitse keizer Wilhelm II. Nadat geallieerde troepen het Duitse Rijk in 1918 op de knieën hadden gedwongen, vluchtte Wilhelm met zijn gevolg naar Nederland waar hij tot zijn dood verbleef. Sigurd hield een dagboek bij tijdens deze jaren om een 'waarheidsgetrouwe bron' achter te laten voor de latere geschiedschrijving. Landewé ontleedt het dagboek vanuit een originele invalshoek: wat zegt het dagboek over Sigurd von Ilseman zelf? Aan de hand van het dagboek en enkele andere bronnen schetst ze een beeld van hem als een ge-disciplineerde en plichtsgetrouwe Pruisische officier met een liefde voor vaderland en monarchie.

Het thema egodocumenten over reizen en veldslagen bevat drie casestudies. De grand tour heeft een prominente plek in deze hoofdstukken. Deze langdurige reizen door Europa waren een uitgelezen mogelijkheid om carrièrekansen te verbeteren. Naast de uitbreiding van taalvaardigheden en netwerken, leverde een geslaagde grand tour ook prestige op. Tra-

ditioneel waren Frankrijk en Italië de meest geliefde reisbestemmingen. Vanwege de nabijheid en de reputatie van universiteiten reisden veel Rijnlandse edelen (ook) naar de Nederlanden. Elisabeth Schläwe schrijft in haar bijdrage over het reisdagboek van Franz Josef Wolff-Metternich zur Gracht (1710-1741). Franz Josef studeerde Rechten aan de universiteit van Leiden. Studeren in de Nederlanden was een kleine traditie in zijn familie: Franz Josefs vader studeerde Rechten in Utrecht en ook zijn zoon zou hier later colleges volgen. Na het succesvol afleggen van zijn examen reisde Franz Josef enkele weken met zijn moeder door het land. Na zijn studie en reizen maakte hij een glansrijke carrière en werd in 1731 opgenomen in de Rijksgravenstand.

In Gerd Dethlefs' hoofdstuk staat de Westfaalse edelman Franz Anton von Landsberg (1656-1727) centraal. Hij hield zowel tijdens zijn grand tour als tijdens zijn veldtochten dagboeken bij. Tijdens de Spaanse successieoorlog deed hij nauwgezet verslag van ontmoetingen met Duitse en Nederlandse adellijke officieren. In de periode dat Franz Antons regiment garnizoen hield, maakte hij een rondreis door de Nederlanden. Ook bij deze gelegenheid ontmoette hij Nederlandse edelen. Volgens Dethlef is dit een voorbeeld van de contacten tussen edelen uit Rijnland, Westfalen en de Nederlanden en tekenend voor een grensoverschrijdende adelscultuur.

Jacques van Rensch beschrijft de aantekeningen die Jost Maximilian von Bronckhorst Batenburg (1596-1662) tijdens zijn veldtochten bijhield. Jost Maximilian stamde uit een van de oudste adellijke geslachten van Gelre. Hij volgde zijn vader op als heer van Gronsveld, een heerlijkheid die tot de Nederrijns-Westfaalse Kreits behoorde, maar gaf prioriteit aan een militaire loopbaan. In de Dertigjarige Oorlog was hij officier in dienst van de Katholieke Liga. Hij maakte furore tijdens de slag bij Lutter am Barenberge, maar werd in 1633 verpletterend verslagen door het Zweedse leger. Het daaropvolgend ontslag en de bijbehorende aantasting van zijn eer kon Jost Maximilian maar moeilijk verwerken. Hij schreef een manuscript waarin hij zijn optreden verdedigde. Tot publicatie kwam het evenwel niet: al snel werd opnieuw een beroep op hem gedaan als officier in dienst van de Katholieke Liga.

De laatste drie bijdragen richten zich specifiek op vrouwelijke schrijvers. Uit de aangehaalde voorbeelden kun je opmaken dat adellijke vrouwen liever schreven over het huwelijksleven en opvoeding van kinderen dan over oorlog en politiek. Sheila Patel beschrijft de dagboeken van Maria Esterházy-Galántha (1809-1861), geboren Von Plettenberg-Mietingen, die tezamen meer dan drieduizend pagina's tellen van verschillend formaat. Maria woonde afwisselend in Duitsland en Oostenrijk-Hongarije. In haar dagboeken schreef ze voornamelijk over persoonlijke hoogte- en dieptepunten, maar in thematische dagboeken schonk ze eveneens aandacht aan de opvoeding van haar kinderen en lokale geschiedenis. Maria verwoordde duidelijk haar schrijfmotieven: zij miste een vertrouwenspersoon in haar leven en wilde ook herinneringen vastleggen voor haarzelf en voor haar kinderen.

De dagboeken van Helene von Plettenberg-Lenhausen (1875-1933), geboren Von Stolberg-Stolberg, schetsen een wereld die doet denken aan Tolstojs klassieke roman *Anna Karenina*. Aan de hand van de eerste acht dagboeken uit een serie van 47 banden, laat Karin Brüntrup zien hoe Helenes positie veranderde van jonge vrijgezel tot echtgenote en moeder tijdens haar achttiende tot haar 24ste levensjaar. Helene groeide op in Silezië, dat deel uitmaakte van het Duitse Keizerrijk. Als jonge vrouw beschouwde zij haar dagboek als een

vertrouwing met wie ze heimelijke activiteiten deelde. Vanaf haar verloving werden haar dagboeken meer en meer een communicatiemiddel met haar echtgenoot, die bij gelegenheden ook zelf in haar dagboek schreef. Later is er in haar dagboeken vooral aandacht voor het opgroeien van haar kinderen.

De bundel wordt afgesloten met een hoofdstuk dat in vergelijking met de andere case studies theoretisch sterk onderbouwd is en de toepasselijke titel 'Unsere Welt gibt es nicht mehr' draagt. Hierin analyseert Yme Kuiper de familieherinneringen en het zelfbeeld van Adriana (Sjaantje) Wilhelmina van Andringa de Kempnaer (1858-1927). Toen Adriana nog maar dertig jaar oud was overleed haar man. Sindsdien ging zij nadrukkelijk als weduwe, veelal in het zwart gekleed, door het leven. Op basis van haar moeders en haar eigen herinneringen schreef zij een familiechroniek waarin roemrijke voorouders een prominente plek hebben, terwijl onbeduidende personen naar de achtergrond zijn geschoven. Adriana woonde lange tijd in Den Haag, maar vanwege de aristocratische tendens om 'de Haagse drukte' te ontvluchten, kocht zij in 1903 kasteel Wijchen en onderhield zij het familiegoed de Harsta State. Volgens Kuiper zijn Adriana's levensstijl en de geschriften die zij naliet een voorbeeld van de toenemende hang naar nostalgie onder edelen in de twintigste eeuw. In een maatschappij waarin traditionele standen een steeds minder belangrijke rol speelden, verlangden edelen naar een geromantiseerd verleden.

225

Moeten egodocumenten van edelen als een apart genre worden geïnterpreteerd of verschillen deze niet wezenlijk van de egodocumenten die burgers schreven? Deze vraag, waarvan je verwacht dat hij het uitgangspunt van de bundel is, wordt niet beantwoord. Toch lijken de verschillende casestudies tezamen wel te wijzen op de uitzonderlijke kenmerken van egodocumenten die edelen nalieten. Zo lijkt er een centrale rol te zijn voor de familie. Veel edelen memoreren doopsels en begrafenissen van familieleden en niet zelden verhalen dagboekschrijvers over hun voorouders. Deze aandacht voor familiebanden lijkt niet overeen te komen met de klassieke interpretatie van egodocumenten als voorbeeld van burgerschap en individualisme.

De bundel kan in alle opzichten als divers worden betiteld. De eerste twee hoofdstukken zijn gebaseerd op onderzoek naar een groot aantal egodocumenten, terwijl in de overige bijdragen telkens de schrijfsels van één of twee personen onder de loep worden genomen. Waar sommige auteurs zich primair richten op het beschrijven van de bron in kwestie, denken andere auteurs vanuit een meer analytische, vraaggestuurde aanpak. Op zichzelf is deze diversiteit geen probleem. De afzonderlijke hoofdstukken bevatten een schat aan informatie en zijn bovendien toegankelijk geschreven.

Het ontbreekt de bundel echter vooral aan een gedegen inleiding. De ongeïnformeerde lezer wordt in het diepe gegooid zonder een problematisering van het egodocument als bron en een beschouwing van de bestaande literatuur. Aan de hand van de verschillende bijdragen zou zelfs een voorlopig antwoord kunnen worden gegeven op belangrijke vragen. Hoe ontwikkelde het egodocument zich qua inhoud en vorm? In hoeverre verschilden Nederlandse en Duitse egodocumenten van elkaar – met andere woorden, kan er in dit verband worden gesproken van een grensoverschrijdende adelscultuur? Welke rol speelde religie en geloofsovertuiging in deze documenten? En in welke opzichten verschilden schrijvende mannen van schrijvende vrouwen? Hoewel enkele auteurs dergelijke vragen op individueel

niveau centraal stellen en in de laatste regels van de inleiding een aantal van deze vragen met grote terughoudendheid wordt besproken, had de bundel veel meer waarde gehad wanneer een volwaardige synthese was toegevoegd. De lezer is nu genoodzaakt om zelf zijn of haar conclusies te trekken.

Stichting Werkgroep Adelsgeschiedenis – l.c.wessels@uu.nl

Finding safety in feuding. Nobles' responses to Nuremberg's rural security policy in the mid-fifteenth century 11

Ben Pope

Adellijke beschermers van een christelijke gemeenschap. Veluwse edelen tussen machtswerking en religieuze verandering in de zestiende eeuw 33

Jos de Weerd

The longing for leadership. Collective memory of nobles, the perception of their present days, and the need for 'noble-minded personalities' in the Weimar Republic 57

Michael Seelig

Dossier

Landed elites, landed estates and lifestyles in Europe (1880-2000). A historiographical balance and a research agenda 85

Yme Kuiper

Dining in aristocratic households of nineteenth-century France. A study of female authority 105

Elizabeth C. Macknight

The economic and social transformation of the Finnish landed elite, 1800-2000 125

Alex Snellman

From elite to public landscapes. The case of the Klarenbeek estate in Arnhem, 1880-1950 147

Elyze Storms-Smeets

Redefining nobility. Germany during the nineteenth and early twentieth centuries 169

Daniel Menning

23 | 2016

9 789087 046552